

กำแพงเมืองราชบุรี (ถ่ายถาณรังษี)

ชื่อแหล่ง : กำแพงเมืองราชบุรี

ที่ตั้ง : ตำบลโคกหม้อและพงสวาย อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

เส้นทางเข้าสู่แหล่ง : ห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ 100 กิโลเมตร มาตามถนนเพชรเกษม จะมีทางแยกเข้าตัวเมืองราชบุรี เข้ามาประมาณ 100 เมตร จะเห็นแนวกำแพงเมือง

สภาพภูมิศาสตร์และสิ่งแวดล้อม :

สภาพภูมิศาสตร์ : ที่ราบริมฝั่งแม่น้ำแม่กลอง

แหล่งน้ำ : แม่น้ำไหลผ่านทางด้านทิศตะวันตกและทิศใต้ของตัวเมือง

ประวัติ ปรากฏข้อความกล่าวถึงเมืองราชบุรีใน พระราชนิพนธ์ ไคอารีชิมทราบ กับตามเสด็จประพาสไทโรโยค ตอนที่ 2 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2431 ตอนหนึ่งว่า

“..... กำแพงเมืองเรื่องหนึ่งอันยิ่งอัธ

ไม่ทราบชัดเรื่องรายย้ายสถาน รัชกาลที่สองลงประมาณ

ยกปราการข้ามตั้งฝั่งอุไทย ที่หัวแหลมด้านที่มีหาดเชิง

นำเมืองด้านริตรงลงทิศใต้ ยาวยี่สิบเส้นหย่อนผ่อนลงไป

เป็นด้วยไม้ว่าเพื่อนไม่เหมือนกัน อันส่วนกว้างห้าเส้นยังเป็นเศษ

อยู่ในเขตรทกเส้นเห็นจะมัน ป้อมทกทศใช้ชนิดเท่าเทียมกัน

ประคูนันทกช่องต้องตามระยะ ด้วยเมืองนี้ที่ลุ่มเล็กคินทิ้ง

ดูถูกจริงตรงกลางเหมือนอย่างสระ ใช้กำแพงอิฐด้านทานประทะ

โดยหนากะเจ็ดศอกพอกถึงใน ทิ้งคินแต่ในระหว่างก่อขางน้อย

ดูสูงลอยเบ็ดเสร็จเจ็ดศอกได้ ปลายกำแพงเสมอบางเปนอย่างไทย

หลักเมืองใช้เสาไม้แก่นแทนศิลา	มีมหาวิฆเนศวร์ภักตร์เพศช้าง
สององค์วางอยู่ที่นั่นชั้นหน้ากหนา	เดิมจะอยู่แห่งใดไปได้มา
มิได้ปรากฏเรื่องใครเลื่องฤา	เห็นมีเครื่องบูชาการะวะ
ชรอยจะเปนที่ถนนับถือ	มีนางเข้าอยู่ฝั่งข้างซ้ายมือ
สองหลังคือฉางหลวงกระทรวงนา	บ้านเจ้าเมืองเยื้องข้างประจิมทิศ
ตึกดินติดหลังซุ้มป้อมมุมขวา	มีสระกว้างยาวใหญ่ในนครา
เป็นที่อาไศรยน้ำสำหรับเมือง	ไม่มีใครในกำแพงกั้นแห่งนัก
เปนตมปลักถ้ำลามเปนมาบเหมือง	ทำนาได้ในจังหวัดไม่ขัดเคือง
เปนลั่นเรื่องทอดพระเนตรสังเกตมา”

จากบทพระราชนิพนธ์นี้ ทำให้เห็นภาพของเมืองราชบุรี ใน พ.ศ. 2431 ว่า ไม่ทราบประวัติเรื่องการย้ายเมืองแน่ชัด แต่สันนิษฐานว่าคงสร้างในสมัยรัชกาลที่ 2 โดยยกเมืองมาตั้งทางฝั่งตะวันออก ด้านยาวหน้าเมืองทางทิศใต้ ยาวประมาณ 20 เส้น กว้าง 5 เส้นเศษ มีป้อม 6 ทิศ ประตู 6 ประตู พื้นที่ในเมืองลุ่มมาก กำแพงเมืองเป็นกำแพงอิฐหนา 7 สอก สูง 7 สอก ก่อพอกแล้วอัดดินค้ำใน บนกำแพงเป็นเสมออย่างไทย หลักเมืองเป็นเสาไม้แก่น มีรูปพระพิฆเนศวร์สององค์ตั้งอยู่ด้วย ทางซ้ายมือมีฉางข้าว 2 หลัง เป็นฉางหลวงของกระทรวงนา บ้านเจ้าเมืองอยู่เยื้องไปทางทิศใต้ มีตึกดินอยู่ติดหลังซุ้มป้อมมุมขวา ในเมืองมีสระขนาดใหญ่เป็นแหล่งน้ำสำคัญสำหรับใช้ในเมือง ในกำแพงเมืองมีคนอยู่ไม่มาก พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ลุ่มมีน้ำขัง สามารถทำนาได้เป็นอย่างดี

ในสมุद्रราชบุรี พ.ศ. 2468 กล่าวไว้ว่า

“... ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายเมืองเดิม ซึ่งตั้งอยู่ทางปากตะวันตกฝั่งขวาลำน้ำแม่กลอง ไปตั้งทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ คือทิศตะวันออก เยื้องกันข้ามกับเมืองเดิม เริ่มแต่วันอังคาร แรม 13 ค่ำเดือนหก ปีฉลู จุลศักราช 1179 พุทธศักราช 2360 (ร.ศ. 36) มีการฉลอง 3 วัน ครั้นถึงวันพฤหัสบดี แรม 15 ค่ำ เวลา 7 ก.ท. ถึงกำหนดฤกษ์ ฝั่งหลักเมืองแล้วก่อสร้างกำแพงเมืองแลสิ่งอื่น ๆ ต่อไป กำแพงเมืองนี้ก่อสร้างด้วยอิฐถือปูน รูปกำแพงเปนใบเสมาดังเช่นกำแพงเมืองอื่น ๆ มีป้อม 6 ป้อม ประตู 6 ประตู มีอาณาเขตกว้างประมาณ 5 เส้น ยาวประมาณ 20 เส้น การที่โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายที่ตั้งเมืองจากฝั่งขวาเดิมไปอยู่ยังฝั่งซ้ายนี้ ปรากฏว่าที่ตั้ง

เมืองเดิมไม่เหมาะแก่ทางยุทธศาสตร์ ด้วยว่าเมื่อทำการศึกกับพม่าซึ่งมีสนามรบตรงทุ่งเขาและเหนือขึ้นไป นั้น ขณะทำการรบหากจะต้องถอยทัพ ก็เป็นการติดขัดเพราะแม่น้ำขวางอยู่ทางหลัง เป็นการเสียเปรียบข้าศึก อยู่เห็นว่าทางฝั่งซ้ายเป็นทำเลเหมาะกว่า ด้วยแม่น้ำในเวลารบ จะเสียที่ข้าศึก แต่ข้าศึกจะเข้าถึงตัวเมืองได้ยาก โดยมีแม่น้ำขวางหน้าอยู่ การกองเบียดนี้ จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายและสร้างกำแพงและป้อมขึ้นอย่างแน่นหนามั่นคง...”

เมืองราชบุรีที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นนั้น ปัจจุบันคือ บริเวณค่ายกาญจนาภิเษย เป็นที่ตั้งจังหวัดทหารบกราชบุรี และกรมการทหารช่าง ซึ่งตามประวัติกล่าวว่าตัวเมือง ล้อมรอบด้วยกำแพงก่ออิฐถือปูน ตัวกำแพงมีใบเสมา มีป้อมและประตูเมืองหกด้าน เมืองในบริเวณนี้คงใช้เป็นศูนย์กลางการปกครองมาจนสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ที่ได้มีการจัดระเบียบหัวเมืองขึ้นใหม่โดยแบ่งการปกครองออกเป็นมณฑล มีการก่อตั้งมณฑลราชบุรีและย้ายศาลากลางเมืองราชบุรีกลับไปอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำแม่กลอง ไปรวมอยู่ที่ศาลาว่าการมณฑล คือตึกของสมเด็จพระยาบรมมหาราชวีรสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ทำให้ศูนย์กลางของเมืองราชบุรีย้ายกลับมาทางฝั่งขวา (ตะวันตก) ของแม่น้ำแม่กลองตามที่เคยเป็นมาแต่เดิม

การใช้เมืองราชบุรีเป็นที่ทำการทหาร

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 มีการปรับปรุงการบริหารราชการแผ่นดินในหลายๆ ด้าน รวมทั้งด้านการทหารด้วย ที่เมืองราชบุรี มีการยกฐานะกองทหารที่ตั้งอยู่ในเมืองราชบุรีนี้ขึ้นเป็นกรมเรียกว่า “กรมบัญชาการทหารบกมณฑลราชบุรี” สังกัดกระทรวงมหาดไทย เมื่อปี พ.ศ. 2441

ในจดหมายเหตุระยะทางเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เสด็จตรวจราชการหัวเมืองใน ร.ศ. 117,119 (พ.ศ. 2441, 2443) พระนิพนธ์ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวถึงที่ทำการทหารในเมืองราชบุรีว่า “... ออกจากที่ว่าการมณฑลไปตรวจที่โรงทหาร ดูจัดการรักษาหมจดจเรียบร้อยดี ฟังข่าวดูได้ความว่าตั้งแต่ นายนพออกไปเป็นผู้บังคับการ การทหารอยู่ข้างจะเรียบร้อยขึ้นกว่าแต่ก่อน...” อีกตอนหนึ่งกล่าวว่า “... ดูที่ว่าการเมืองแล้วไปดูที่โรงทหารสร้างใหม่ ซึ่งกระทรวงกระลาโหมคิดจะย้ายลงมาตั้งริมน้ำข้างใต้ แต่โรงทหารปลูกยังไม่แล้ว โรงทหารใหม่นี้ปลูกด้วยไม้มุงจากตามแบบ กระทรวงกระลาโหมให้ออกมาทำให้

เหมือนกันกับที่กรุงเก่า แต่ที่นี้ใช้แรงคนโทษทำ พนักงานโยธาสำหรับเมืองเปนนายงาน แต่จะเป็นด้วยเหตุอย่างใดไม่ทราบ ทำไม่ได้ใช้ตัวไม้เล็กแบบบาง เห็นจะไม่ถาวรไปใดก็มากน้อย...”

ในจดหมายเหตุระยะทางไปมณฑลราชบุรี ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445) พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ กล่าวถึงการทำค่ายทหารในเมืองดังนี้ “... ไปดูโรงทหาร อยู่ในเมือง มีโรงกำมลอ 2 โรง ที่ว่าการกำลังทำ ใช้ตึกเก่า ที่อยู่นายทหารกำลังทำ โรงม้ากำลังทำ โรงเลี้ยงมีแล้วหลังหนึ่ง ทำใหม่หลังหนึ่ง โรงครัวทำแล้ว ตรงกำลังทำ คนว่ามี 400 ม้ามี 40 แต่ใช้ได้ 20 ...”

ในบันทึกการประชุม ในการเริ่มใช้ข้อบังคับลักษณะการเกณฑ์ทหาร ที่มณฑลราชบุรี เมื่อ 6 มิถุนายน ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448) เรียกว่า “ ที่ว่าการกรมทหารมณฑลราชบุรี” มีนายพันเอกพระยาพลพลพยุหเสนา ผู้บัญชาการทหารบกมณฑลราชบุรี

ในพระราชหัตถเลขา ฉบับที่ 2 ของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อคราวเสด็จประพาสมณฑลราชบุรี ใน พ.ศ. 2452 กล่าวถึงเมืองราชบุรีดังนี้ “ วันที่ 2 กันยายน เวลาเช้า ได้ขึ้นรถไฟข้ามสะพานรถไฟไปดูโรงทหารในเมือง การที่ยังไม่สำเร็จเมื่อครั้งก่อน แล้วสำเร็จขึ้นอีกหลายอย่างมีโรงทหารปืนใหญ่เป็นต้น ได้ตรวจดูที่โรงทหารปืนใหญ่ และให้แสดงวิธีใช้ปืนใหญ่ให้ดูแล้ว ได้กลับลงทางสะพานน้ำหน้าบ้านผู้บังคับการซึ่งอยู่ตรงข้ามกับที่พัก ลงเรือพายข้ามมาขึ้นที่อยู่...”

ส่วนในพระราชหัตถเลขา ฉบับที่ 3 ที่กล่าวถึงเมืองกาญจนบุรี มีข้อความเกี่ยวข้องกับเมืองราชบุรีด้วย คือ “...เมืองนี้ใช้ใบเสมาที่เรียกว่าเสมาป้อม ไม่ใช่ใบเสมาที่เป็นหลักอย่างเมืองราชบุรี ลักษณะรูปใบเสมาย่อมเกิดจากการถ่ายทำด้วยไม้ เสมออย่างกรุงเทพฯ นั้น เดิมคงจะได้ใช้ไม้ทั้งต้น หยักปลายเป็นรูปเม็ดฝ้ายใบเสมาป้อมนั้นคงเกิดขึ้นด้วยตั้งกระดานระเนียดแล้วแหะปลายระเนียดลงไว้เป็นช่องป็น ครั้นเมื่อทำป้อมก่ออิฐถือปูนก็ยังใช้ตามแบบเดิมนั้นติดมา เมืองกาญจนบุรีนี้เล็กกว่าเมืองราชบุรีมาก...”

ค่ายทหารในเมืองราชบุรีนี้ได้รับพระราชทานชื่อว่า “ค่ายกาญจบุรี” เมื่อปี พ.ศ. 2507 ข้อความจากวารสาร วิทยุสารประจำวัน แผนกข่าวประชาสัมพันธ์ กรมประชาสัมพันธ์ ปีที่ 14 ฉบับที่ 87 วันจันทร์ที่ 4 พฤษภาคม พ.ศ. 2507 “ พระราชทานชื่อค่ายทหาร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานชื่อค่ายทหารจังหวัดทหารบกราชบุรี และค่ายจังหวัดทหารบกสงขลา เพื่อเป็นเกียรติประวัติและอนุสรณ์แก่ท่านที่ได้ประกอบคุณงามความดีอันเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งท่านที่ได้ทำคุณประโยชน์เป็นอย่างมากกับค่ายทหารสืบไปดังนี้”

1. ถ่ายทอดจังหวัดทหารบกราชนบุรี พระราชทานชื่อว่า “ค่ายภาณุรังษี” เพื่อเป็นเกียรติประวัติและอนุสรณ์แด่ จอมพล สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
2. ถ่ายจังหวัดทหารบกสงขลา พระราชทานชื่อว่าค่ายเสนาณรงค์” เพื่อเป็นเกียรติประวัติและอนุสรณ์แด่ พลเอก หลวงเสนาณรงค์”

การเปิดป้ายค่ายภาณุรังษีอย่างเป็นทางการ กระทำเมื่อ วันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2509 โดยจอมพล ถนอม กิตติขจร ในฐานะผู้บัญชาการทหารสูงสุด ได้เดินทางไปจังหวัดราชบุรี เพื่อประกอบพิธีเปิดป้ายค่าย “ภาณุรังษี” เปิดพระรูปจอมพลสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช และเปิดกองบังคับการกรมทหารช่างที่ 1 รักษาพระองค์ ในการนี้ พลตรีกาจบัณฑิต โชติญาณ เจ้ากรมทหารช่าง ได้รายงานต่อผู้บัญชาการทหารสูงสุดว่า ค่ายภาณุรังษี เดิมเรียกว่า กรมทหารช่าง เป็นที่ตั้งของกองบัญชาการทหาร กองพลทหารบกที่ 4 และกรมทหารบกรบที่ 4 ต่อมาในปี พ.ศ. 2504 ได้พิจารณาตั้งนามของค่ายว่า ค่ายภาณุรังษี เพื่อเป็นสิริมงคลของค่ายและเป็นอนุสรณ์แด่ จอมพลสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช และได้ดำเนินการขอพระราชทานนาม กับดำเนินการก่อสร้างป้ายค่ายภาณุรังษี และกระทำพิธีวางศิลาฤกษ์ เมื่อวันที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2505

จอมพลสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช องค์อุปถัมภ์ของกรมทหารบกรบที่ 4 ทรงเป็นผู้บัญชาการทหารทั่วไป เทียบตำแหน่งเท่ากับผู้บัญชาการทหารสูงสุดและทรงดำรงตำแหน่งเท่ากับผู้บัญชาการทหารสูงสุด และทรงดำรงตำแหน่งทางทหารอีกหลายตำแหน่ง

หลังจากนั้นจอมพลถนอมได้เดินทางไปยังกองบังคับการกรมทหารช่างที่ 1 รักษาพระองค์ เพื่อประกอบพิธีเปิดป้ายชื่อกองบังคับการกรมทหารช่างที่ 1 รักษาพระองค์ พันเอกกมล พิจิตรคดีพล ผู้บังคับการกรมทหารช่างที่ 1 รักษาพระองค์ได้รายงาน ว่า กรมทหารช่างรักษาพระองค์ได้ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2450 ต่อมากองทัพบกได้จัดตั้งกรมทหารช่างที่ 1 ขึ้นบังคับบัญชากองพันทหารช่าง 3 กองพัน คือ กองพันทหารช่างที่ 1 กองพันทหารช่างที่ 2 และกองพันทหารช่างที่ 5 และในปัจจุบันได้โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ตั้งเป็นกรมทหารช่างที่ 1 รักษาพระองค์ มีหน่วยงานขึ้นตรง 2 กองพัน กับมีกองร้อยทหารช่างเครื่องมือเบามาอยู่ในบังคับบัญชาด้วย

สิ่งสำคัญ :

ลักษณะและสภาพของเมืองราชบุรี (ในเขตค่ายภาณุรังษี)

เมืองราชบุรีเก่า ในเขตค่ายภาณุรังษีนี้หลักฐานสำคัญที่ยังคงสภาพอยู่ให้เห็นอย่างชัดเจนคือ กำแพงเมือง ซึ่งมีผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า (สี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน) วางตัวยาวในแนวตะวันออก- ตะวันตก กว้างประมาณ 230 เมตร ยาว 760 เมตร ส่วนความสูงประมาณ 3.5 เมตร กว้าง 1.20-1.30 เมตร ตัวกำแพงสร้างด้วยอิฐถือปูน มีใบบัง หรือที่เรียกว่าใบเสมาแบบ ปลายแหลม อยู่บนกำแพงตลอดแนว (ลักษณะเหมือนกับเสมาเมืองทั่วไป เช่น กำแพงพระนครบริเวณป้อมพระสุเมรุ เป็นต้น) แนวกำแพงด้านนอกที่ขอบกำแพงบนสุดก่อนที่จะเป็นใบเสมาประดับด้วยเส้นนูน (เส้นลวด) 2 เส้น ขนานไปตามแนวกำแพง ระหว่างเส้นนูนเจาะเป็นช่องคันทัน หรือรูป กากบาท เล็กๆ หลายช่อง(กว้าง 25 เซนติเมตร)เรียงรายกันไป โดยอยู่ใต้ช่องว่างของใบเสมา แนวกำแพงด้านในบริเวณใกล้กับประตูเมืองทางด้านทิศใต้ พบอิฐ 1 แผ่น ก่อทางขวางยื่น ออกมาเกือบครึ่งแผ่น เรียงรายอยู่ตลอดแนวกำแพง ห่างกัน 3.95 เมตร ตัวเมืองราชบุรีนี้ได้ถูกแบ่งออกเป็นสองส่วนเมื่อครั้งสร้างทางรถไฟสายใต้ ในสมัยรัชกาลที่ 5

สภาพปัจจุบัน ของกำแพงยังคงเหลือร่องรอยให้เห็นตลอดแนว แต่อยู่ในสภาพที่ชำรุดทรุดโทรมลงอย่างมาก ในหลายลักษณะ ได้แก่ ปูนฉาบกะเทาะหลุดล่อน อิฐสึกกร่อนเกือบหมดสภาพ แนวกำแพงร้าว แนวกำแพงทรุดเอียง แนวกำแพงได้พังทลายลงและมีการก่อขึ้นใหม่ ซึ่งสาเหตุ ของการชำรุดทรุดโทรมนี้เกิดจากหลายสาเหตุ เช่น การเสื่อมสลายผุกร่อนของตัวอิฐ การทำลายของสัตว์พวกมดและปลวก การกัดเซาะของน้ำฝน เป็นต้น

ด้านทิศเหนือ ผังตะวันออก กำแพงส่วนใหญ่ยังคงสภาพ แต่ปูนฉาบกะเทาะหลุดล่อน อิฐสึกกร่อน ใบเสมาชำรุดบ้าง มุมกำแพงด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือในส่วนที่เป็นป้อม มีร่องรอยการก่อซ่อมใหม่ ทำให้ไม่เหลือสภาพป้อม มีแนวกำแพงขาดช่วง ในตำแหน่งที่น่าจะเป็นประตู แนวกำแพงบริเวณใกล้กับช่วงที่ถูกตัดขาด มีร่องรอยการก่อขึ้นใหม่ บริเวณนี้ตรงกับตำแหน่งป้อมที่กำแพง ทางด้านทิศใต้ สำหรับผังตะวันออก แนวกำแพงชำรุดมาก ใบเสมาชำรุดหักหายไป แนวกำแพง ส่วนบนบางส่วนหายไป ประตูเมืองทางด้านนี้แม้จะชำรุด มีการเอียงตัว แต่ก็ยังคงสภาพดีกว่าประตูด้านอื่น ๆ มุมกำแพงด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ตำแหน่งที่เป็นป้อมมุมเมือง มีการซ่อมใหม่เช่นเดียวกัน ทำให้ไม่เหลือให้เห็นเป็นป้อม

ด้านทิศตะวันออก แนวกำแพงส่วนใหญ่ชำรุด โดยเฉพาะส่วนบน ใบเสมาหักหายไป ในตำแหน่งที่เป็นช่องประตู ไม่เหลือสภาพซุ้มประตู ถัดจากช่องประตูมาทางทิศใต้แนวกำแพงส่วนบนหมดสภาพ แต่คงเหลือฐานราก บริเวณมุมด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ แนวกำแพงชำรุดมาก โดยเฉพาะส่วนบน ป้อมมุมเมืองด้านนี้ไม่เหลือสภาพป้อม

ด้านทิศใต้ ฟังตะวันตก แนวกำแพงส่วนใหญ่สภาพชำรุด บางส่วนพังทลายเป็นระยะประมาณ 74.5 เมตร แต่บางช่วงยังคงสภาพ ประตูด้านนี้ยังคงสภาพให้เห็นอยู่บางส่วน ซึ่งมีร่องรอยการซ่อมแซม ส่วนป้อมทางด้านทิศใต้ เหลือเพียงส่วนเดียว มีการซ่อมแซมใหม่ ฟังตะวันออก ส่วนใหญ่สภาพชำรุด และเอียงตัว ชุ่มประตูยังคงสภาพ (มีร่องรอยการซ่อมแซม)

ด้านทิศตะวันตก ช่วงทางฝั่งทิศเหนือจากประตูเมืองยังคงสภาพอยู่ แต่ปูนฉาบหลุ่ร่อน อิฐกร่อน ส่วนฝั่งทางทิศใต้แนวกำแพงขาดหายไปเป็นระยะประมาณ 107 เมตร ประตูเมือง ชุ่มประตูชำรุด ป้อมทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ยังคงสภาพ

ลักษณะป้อมและประตูเมือง

จากหลักฐานทางด้านเอกสารที่กล่าวว่า เมืองราชบุรีนี้มีป้อม 6 ป้อม ประตู 6 ประตูนั้น ในสภาพปัจจุบัน พบว่ามีร่องรอยของป้อมเหลือเพียง 2 ป้อม คือป้อมทางด้านมุมกำแพงทิศตะวันตกเฉียงใต้ และป้อมกลางกำแพงทางด้านทิศใต้ ลักษณะของป้อม ศึกษาจากป้อมทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ที่ชำรุดน้อยกว่า ป้อมทางด้านทิศใต้ สภาพตัวป้อมเป็นรูปหกเหลี่ยม เส้นผ่าศูนย์กลางยาว 10.80 เมตร มีใบบังหรือใบเสมาเป็นแบบเหลี่ยมขนาดใหญ่ ส่วนป้อมอื่น ๆ หมดสภาพ สันนิษฐานว่าน่าจะมีป้อมอยู่ทุกมุมกำแพง (ทุกมุมเมือง) และกลางกำแพงด้านทิศเหนือและทิศใต้ ซึ่งตำแหน่งที่น่าจะเป็นป้อมที่กำแพงทางด้านทิศเหนือ ตำแหน่งตรงข้ามกับป้อมที่กำแพงด้านทิศใต้ มีร่องรอยการก่อกำแพงปิดทับ เปรียบเทียบกับเมืองรุ่นเดียวกันคือเมืองกาญจนบุรี ที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 จากพระราชหัตถเลขา ฉบับที่ 2 ของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อคราวเสด็จประพาสมณฑลราชบุรี ใน พ.ศ. 2452 ที่ทรงกล่าวถึงเมืองกาญจนบุรี ว่า “... สันฐานเมืองนั้นรี โดยกว้าง 5 เส้น ยาว 10 เส้น 18 วา มีป้อมมุม 4 ป้อม ป้อมย่านกลางด้านยาวตรงหน้าเมืองทิศตะวันตกเฉียงใต้มีป้อมใหญ่อยู่ตรงเนิน ด้านหลังมีป้อมเล็กตรงกันกับป้อมใหญ่ข้าม 1 ป้อม ... มีประตูใหญ่ด้านสกัดข้างละประตู ประตูด้านยาวข้างละ 2 ประตู เป็น 6 ประตู ประตูสกัดช่องกุญได้ป้อมสูง กลางลงไปด้านหน้าประตูหนึ่งด้านหลังประตูหนึ่งรวมเป็น 8 ประตู...” จะเห็นได้ว่าเมืองกาญจนบุรีกับเมืองราชบุรีมีลักษณะคล้ายกัน ทั้งยังสร้างในระยะเวลาใกล้เคียงกัน ดังนั้นตำแหน่งของป้อมจึงน่าที่จะเหมือนกัน

ประตูเมือง ในปัจจุบันเหลือสภาพให้เห็นเป็นชุ่มประตู 4 ประตู คือ ประตูทางด้านทิศตะวันตก 1 ประตู ประตูทางด้านทิศใต้ 2 ประตู ประตูทางด้านทิศเหนือ 1 ประตู กำแพงเมืองด้านทิศตะวันออกและตะวันตก จะมีประตูด้านละ 1 ประตู โดยอยู่ที่กลางแนวกำแพง ส่วนกำแพงด้านทิศเหนือและใต้ จะมีด้านละ 2 ประตู โดยอยู่ระหว่างป้อม ลักษณะของชุ่มประตูศึกษาจากประตูทางด้านทิศเหนือที่สภาพดีกว่าประตูด้านอื่น ๆ จะก่อชุ่มด้วยอิฐฉาบปูน เป็นรูปสี่เหลี่ยม กว้าง 4.65 เมตร ด้านในก่อยื่นเข้ามาด้านในเมืองเป็นแนวช่อง

ประตู ตกแต่งด้วยการฉาบปูน เหนือประตูตกแต่งโดยการเซาะร่องเป็นรูปโค้งซุ้มประตู ด้านข้างตกแต่งโดยการเซาะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ดูเหมือนการก่ออิฐหรือหิน กานและบานประตูเป็นไม้ บานประตูเป็นแบบ 2 บาน เปิดเข้าด้านใน เดิมทาสีแดง มีการครึ่งหมุดเหล็กบนบานประตูเต็มทั้งสองบาน บานประตู กว้าง (รวมวงกบ) 3.45 เมตร สูง 2.90 เมตร บานประตูด้านตะวันออกเจาะเป็นช่องสี่เหลี่ยมกว้าง 25 เซนติเมตร สภาพปัจจุบันชำรุด บานประตูแตกร้าว

ประตูทางทิศใต้ฝั่งตะวันออก มีร่องรอยการซ่อมแซม เหลือเฉพาะซุ้มประตู ก่อด้วยอิฐสอปูน ด้านในก่อยื่นเข้ามาเป็นแนวช่องประตู ตกแต่งด้วยการฉาบปูน ด้านข้างตกแต่งโดยการเซาะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ดูเหมือนการก่ออิฐหรือหิน เช่นเดียวกับทางด้านทิศเหนือ พบร่องรอยการทาสี เป็นสีน้ำตาลหรือสีอิฐ ส่วนยอดของซุ้มตกแต่งด้วยเส้นลวด ด้านนอกส่วนยอดซุ้มและในระดับเดียวกับเสมา ตกแต่งด้วยซุ้มสี่เหลี่ยมยอดแหลม ส่วนยอดตกแต่งด้วยแท่งปูนปั้นสี่เหลี่ยมยอดแหลม

ประตูทางด้านทิศใต้ ฝั่งตะวันตก มีร่องรอยการซ่อมแซม เหลือเฉพาะซุ้มประตูซีกตะวันออก ส่วนซีกตะวันตกเหลือเพียงครึ่งเดียว

ประตูทางด้านทิศตะวันตก สภาพชำรุดมาก ซุ้มประตูด้านบนพังทลาย บานประตูไม้ชำรุดหักตกลงมา

ลักษณะของซุ้มประตูทุกซุ้ม มีร่องรอยว่าเป็นการซ่อมแซมและก่อขึ้นใหม่ เห็นได้จากลักษณะการก่อและขนาดของอิฐ กล่าวคือ อิฐที่ใช้ก่อซุ้มประตูจะมีขนาดเล็กกว่าอิฐที่ใช้ก่อกำแพง ตัวกำแพงสอดคั่น แต่บริเวณซุ้มจะสอดด้วยปูน และลักษณะของซุ้มประตูมีอิทธิพลตะวันตก น่าจะมีการซ่อมแซมในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่เปลี่ยนแปลงเมืองเป็นที่ทำการของทหาร ซุ้มประตูบางซุ้มมีร่องรอยที่มีการซ่อมแซมหลายครั้ง เช่น ซุ้มทางด้านทิศใต้ ฝั่งตะวันออก มีการเอาซุ้มด้านบนออก แล้วฉาบปูนใหม่

สภาพหลังการขุดแต่ง

ในปีงบประมาณ 2540 ได้ดำเนินการขุดแต่ง ทางด้านในของกำแพง ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้เป็นแนวยาวประมาณ เมตร และขุดหลุมทดสอบกว้าง 2 x 2 เมตร ห่างจากประตู ไปทางทิศตะวันออก 20 เมตร เนื่องจากพื้นที่ด้านนอก ไม่มีพื้นที่อำนวยในการดำเนินการ หลังจากขุดหลุมทดสอบลงไปแล้วมีปัญหาเรื่องน้ำท่วมขังทำให้เก็บหลักฐานทางด้านโบราณคดีไม่ได้ครบถ้วน รวมทั้งการศึกษาชั้นดินไม่สามารถกระทำได้

ภายหลังการขุดแต่ง ทำให้ทราบถึงเทคนิคและรูปแบบ ของการก่อสร้างกำแพง กล่าวคือ พบว่าบริเวณด้านในของกำแพง (ด้านที่หันหน้าเข้าภายในเมือง) มีสิ่งก่อสร้างต่อจากแนวกำแพงออกมา มีลักษณะเป็นเชิงเทิน คง

ใช้เป็นที่พักอาศัยของทหารในยามสงคราม ชั้นล่างสุดของแนวเชิงเทิน น่าจะมีการเตรียมฐานราก โดยการถมอัดดินปนกับเศษอิฐหักอัดแน่น เป็นชั้นหนาประมาณ 55 เซนติเมตร แล้วจึงก่อเป็นแนวเชิงเทิน สูง 1.45 เมตร ความกว้างจากกำแพงถึงขอบเชิงเทิน ประมาณ 2.30 เมตร โดยขอบนอกก่ออิฐเป็นแนวขอบกว้าง 0.95 เมตร ถัดเข้าไปเป็นดินถมอัด จากระยะขอบเชิงเทินด้านในถึงแนวกำแพงกว้าง 1.35 เมตร ในแนวที่ถมอัดดินนี้ จะก่อเป็นแท่นกว้าง 1 เมตร จากขอบเชิงเทินด้านใน ถึงแนวกำแพง เป็นระยะห่างกันแท่นละ 2.80 เมตร ความสูงของกำแพงจากแท่นนี้ ประมาณ 2.50 เมตร แท่นนี้จะอยู่ตรงกับอิฐ 1 แผ่นที่ก่อยื่นออกมา ซึ่งแผ่นอิฐนี้จะอยู่กึ่งกลางแท่น และที่ด้านบนของแนวเชิงเทินนี้มีร่องรอยของปูนฉาบด้วย

เทคนิคการก่อสร้าง

โครงสร้างก่ออิฐ สอดดิน (พบร่องรอยการซ่อมแซมที่มีการสอปูนด้วย) ฉาบปูน ตกแต่งด้วยลวดบัว ขนาดอิฐที่ใช้ จากการสุ่มตัวอย่าง มีขนาด 15.5 x 31 x 7.5, 15 x 30.5 x 8, 15 x 30 x 8, 17.5 x 31 x 7, 16 x 32 x 7, 13.5 x 25 x 5 เซนติเมตร

พบอิฐพิเศษที่มีการตากมูม ทั้งทางด้านกว้างและทางด้านยาวเพื่อทำเสมา และทำบัว นอกจากนี้ยังพบอิฐที่มีการประทับเป็นลวดลายสี่เหลี่ยม และวงกลม อาจเป็นการนำอิฐจากที่อื่นอาจเป็นอิฐตามวัดร้างมาใช้ก็ได้ การก่ออิฐใน 1 แถวจะก่อหน้าด้านกว้าง 1 ก้อน สลับกับหน้าด้านยาว 1 ก้อน แต่ละแถวจะก่อหลวมกันเล็กน้อย

โบราณสถานในเขตเมืองราชบุรี

ศาลหลักเมือง

ตั้งอยู่ทางฟากตะวันออก เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ทรงมณฑปจตุรมุขยอดปราสาท ภายในประดิษฐานเสาหลักเมืองทำจากไม้ เป็นทรงแปดเหลี่ยม ส่วนยอดทำเป็นหัวเม็ด ด้านข้างมีแผ่นไม้ หักปลายเป็นพุ่มยอดแหลม คล้ายเจี๊วอยู่อีก 1 ชั้น

อาคารคลังยุทธภัณฑ์

จำนวน 2 หลัง ตั้งเรียงกันอยู่ ขนานกับกำแพง และอยู่ไม่ไกลจากประตูเมืองทางทิศใต้ฝั่งตะวันตก โดยอาคารจะอยู่ทางฝั่งตะวันออกของประตูเมือง ที่เหนือประตูของอาคารทั้งสองหลังนี้ มีตัวอักษร เขียนว่า “คลังยุทธภัณฑ์ พ.ศ. 2446 ” ทำให้ทราบว่าสร้างในสมัยรัชกาลที่ 5

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของอาคารทั้งสองหลังเป็นแบบเดียวกันคือ เป็นอาคารชั้นเดียว ก่ออิฐถือปูน ผนังอาคารฉาบปูนและตกแต่งด้วยเสาปปลอม หลังคาทรงจั่ว มุงกระเบื้องว่าวซีเมนต์ ประตูจะอยู่ทางด้านยาว 1 ประตูและอยู่ทางด้านสกัด (ด้านข้าง) ของอาคารที่หันเข้าหากัน อีกอาคารละ 1 ประตู และมีบันไดเตี้ยๆด้วย ส่วนหน้าต่างจะมีค้ำยันละ 2 ประตู ด้านบนมีช่องลมเป็นระยะโดยรอบ ระหว่างอาคารทั้งสองหลัง มีหลังคาเล็กๆ เชื่อมอยู่ เป็นหลังคาคลุมทางเดินเชื่อมระหว่างอาคารทั้งสองหลัง หลังคานี้มุงด้วยสังกะสี ซากตกแต่งด้วยไม้ฉลุแบบเรือนขนมปังขิง

อาคารที่ทำการ

ตั้งอยู่ใกล้ประตูเมืองทางด้านทิศใต้ (ฝั่งตะวันตก) ทางฟากตะวันออก โดยตั้งคร่อมกำแพงอยู่ด้านหน้าอาคารอยู่นอกเมือง ส่วนด้านหลังอยู่ด้านในเมือง ที่ด้านหน้าอาคาร มีตราสัญลักษณ์ ใต้ตรานี้มีตัวอักษร “พ.ศ. ๒๔๖๐”

ลักษณะเป็นอาคาร 2 ชั้น ด้านข้างทางทิศตะวันออก มีอาคารเชื่อมกันแต่เป็นชั้นเดียว หน้าต่างโค้งบานเป็นแบบบานเกล็ด หลังคามุงกระเบื้องว่าวซีเมนต์

การศึกษาเปรียบเทียบกับเมืองรุ่นเดียวกัน

ในพื้นที่ใกล้เคียงเมืองราชบุรีนี้ เมืองที่อายุรุ่นราวคราวเดียวกันที่อยู่ใกล้ที่สุด คือ เมืองกาญจนบุรี โดยเมืองกาญจนบุรีจะสร้างหลังเมืองราชบุรี คือสร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งก่อนหน้าที่จะสร้างเมืองเป็นเมืองป้อมค่ายด้วยอิฐนั้นเดิมเป็นระเนียดไม้มาก่อน ขนาดของเมืองกาญจนบุรีนั้นเล็กกว่าเมืองราชบุรี มีป้อม 6 ป้อม ประตู 6 ประตู และประตูช่องกุฎอีก 2 ประตู กำแพงสูงประมาณ 4 เมตร ใบเสมาป้อมเชิงช้างในถมด้วยดินลาดสูงประมาณ 1 เมตร

กำหนดอายุสมัย : รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2-6

การประกาศขึ้นทะเบียน : ยังไม่ได้รับการขึ้นทะเบียน

รูปแบบของแหล่งโบราณคดี : เมืองโบราณ-สถานที่ราชการ ยังมีการใช้ประโยชน์

วันเวลาที่ปฏิบัติงาน : สัปดาห์ บันทึกลง

ผู้สำรวจ/บันทึกข้อมูล : น.ส.พูน วงษ์น้อย

ที่มาของข้อมูล : จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว , พระบาทสมเด็จพระ . พระราชนิพนธ์ไดอารี่ชิมทราบ กับตามเสด็จ

ประพาสไทรโยค ตอนที่ ๒ พ.ศ.๒๕๓๑ .

จุดจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว , พระบาทสมเด็จพระ . **พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค.** กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์คุรุสภา . ๒๕๐๔ .

จุดจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว , พระบาทสมเด็จพระ . **พระราชหัตถเลขา เมื่อคราวเสด็จประพาสมณฑล**

ราชบุรี ในประกาศ พ.ศ.๒๔๕๒ .

คำรกราชานุญาต , สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา . **พระราชพงศาวดารกรุงรัตน**

โกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น

อนุวัฒนจาตุรนต์ , พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์ , ๒๔๗๕ .

คำรกราชานุญาต , สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา . **พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราช**

หัตถเลขา . กรุงเทพฯ : อมรการพิมพ์ , ๒๕๑๖ .

คำรกราชานุญาต , สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา . **พระราชพงศาวดารกรุงรัตน**

โกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ เล่ม ๑ . พิมพ์ครั้งที่ ๗ . พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา , ๒๕๒๖ .

พิพากรวงศ์ (อำ นุนาค) . **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ .** พิมพ์ครั้งที่ ๕ .

กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา , ๒๕๒๖ .

นริศรานูวัตติวงศ์ , สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยา . **จดหมายเหตุระยะทางไปมณฑลราชบุรี**

ร.ศ.121 . กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร . ๒๕๑๖ .

บริหารส่วนจังหวัด , องค์การ . **พระบรมราชจักรีวงศ์กับเมืองราชบุรี .** กรุงเทพฯ : อมรินทร์การ

พิมพ์ , ๒๕๒๕ .

ราชบุรี , มณฑล . **สมุทรราชบุรี พ.ศ. ๒๔๖๘ .** พระนคร : โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย , ๒๔๖๘ .

ศิลปากร , กรม . **ราชบุรี .** กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป , ๒๕๓๔ .

ศรีศักร วัลลิโภดม . “ตามสองฝั่งแม่น้ำแม่กลองพุทธศตวรรษที่ ๒๐“ , **ถิ่นหาดิตเมืองโบราณ** .

กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ , ๒๕๓๘ .

สมศักดิ์ รัตนกุล , ว่าที่ร้อยตรี . **โบราณคดีเมืองคูบัว** กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในงานพระราช

ทานเพลิงศพว่าที่ร้อยตรีสมศักดิ์ รัตนกุล วันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๓๕ .

สำนักศิลปากรที่ ๑ ราชบุรี

ภาพประกอบ:

กำแพงเมืองราชบุรี ค่ายภาณุรังษี

ประตูเมืองราชบุรี ค่ายภาณุรังษี